3.4. Fakihlerin İhtilaf Sebepleri

Kur'an-ı Kerim fıkhın asli delillerinden birisidir ve her ayeti şek ve şüpheye yer bırakmayacak şekilde tüm insanlığa ulaşmıştır. Fıkıhta bu durum sübut-u kat'i kavramı ile ifade edilmektedir.

Sübut bakımından ayetler kesinlik taşıdığından fakihler arasında ihtilafa sebep olmamakla birlikte, ayetlerin geniş mana ve muhtevaya sahip olması yani delaletinin (anlamının) zannilik olması sebebiyle bir ayetin yorumunda âlimler arasında farklılıklar olabilmektedir. İşte ayetin tefsir ve te'viline dair farklı görüş ve yaklaşımlar fakihlerin ihtilaf sebeplerinden birisidir. Bu konuda örnek vermek gerekirse, abdesti bozan durumları beyan eden Mâide suresinin 6. ayetinde geçen "...lâmestümü'n-nisâe (kadınlara dokunduğunuzda)..." ifadesini Şâfiîler hakikat manası ile alıp kadına dokununca abdestin bozulacağını söylemişlerdir. Hanefiler ise bu ifadeyi mecaz manasında anlamışlar ve kadına dokunmakla değil, ancak cinsi münasebetle abdestin bozulacağına hükmetmişlerdir. Fakihlerin bazı konularda ihtilaf etmelerinin bir diğer sebebi de Arap lügatının genişliği ve bir kelimenin birden fazla anlama gelmesinden kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda yine Arap dilindeki lafızların hakikat, mecaz, efrad, terkib, umum ve husus gibi dilin özelliklerinden kaynaklanan sebeplerden dolayı Arapça lafızların kastedilen manaları ifade etmesi hususu fakihler arasında bazı ihtilafları meydana getirmiştir.

Fıkhın asli delillerinden bir diğeri sünnettir. Sınırlı sayıdaki mütevatir hadisler dışındaki meşhur ve ahad hadisler sübut bakımından zannilik taşımaktadır. Buna göre Hz. Peygamber'in sözü olarak nakledilen bir rivayet bir fakih tarafından sahih olarak kabul edilirken, başka bir fakih aynı rivayeti sahih görmemektedir. Hadislerin sıhhatine dair âlimlerin farklı metot ve kriterleri benimsemeleri, fıkhî mezheplerin oluşmasında en büyük etkenlerden biri olmuştur.

19 Karaman, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 2, s. 80-82
20 Koca, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 15, s. 526-527.
21 Koca, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 15, s. 533.

Fıkıh ilminin yaşanılan zaman dilimi ve bölge ile sıkı irtibatı vardır. İslam evrensel ve çağlar üstü bir din olduğu için bazı konularda genel ilkeleri verip ayrıntısının düzenlenmesini müçtehitlere bırakmıştır. Fakih, naslardan öğrendiği temel ilkelerden istifade ederek yaşadığı ortama ve asra uygun somut çözümler üretmekle yükümlüdür. Böylece nispi durumlar ortaya çıkmakta, bir toplumda meşru görülen bir durum, başka toplumlarda gayrimeşru görülmeyi gerektirmektedir. Bu bağlamda İmam Şâfiî'nin, Bağdat'ta iken verdiği bazı fetvalarını (mezheb-i kadîm), Mısır'da yaşamaya başladıktan sonra değiştirmesini (mezheb-i cedîd) yaşanılan bölgenin içtihatlara etkisine örnek olarak gösterebiliriz.

Yaşanılan zamanın şartlarına göre düzenlenen fıkhî hükümlerin, yeni şartlar çerçevesinde tekrar ele alınabileceği ve bazı hükümlerde değişikliğe gidilebileceği; "Zamanın değişmesi ile hükümlerin değişmesi inkâr olunamaz." fıkhî kaidesi ile ifade edilmiştir. Örf ve âdete dayalı hükümlerin, şartların değişmesiyle değişeceği bütün fakihlerin kabul ettiği bir esastır.

Fıkıh usulünde asli delillerin yanında istihsan, istishab, mesâlih-i mürsele, Medine halkının ameli, örf-âdet, sahabe kavli, şeru men kablena, sedd-i zerâi' gibi ferîlik deliller de bulunmaktadır. Fıkıh mezheplerinde hangi ferîlik delillere başvurulabileceği konusunda farklılıklar vardır. Medine halkının amelini hükme kaynak olarak sadece Maliki Mezhebi kullanmakta, Hanefi mezhebi istihsana göre hükümler verirken, İmam Şâfiî istihsanı ferîlik bir delil olarak kabul etmemektedir. Sahabe kavli ile fetva vermede fakihler farklı yaklaşımlar ortaya koymaktadır. Bu ve benzeri usul farklılıkları fakihlerin ihtilaf etmeleri sonucunu doğurmuştur.

Ayet veya hadislerde geçen bir ifadenin anlaşılmasında farklı metotlar söz konusu olmaktadır. Fakihlerin bir kısmı nassın sadece lafzını esas alırken, bazı fakihler lafzî mananın yanında sözün amacını ve hedefini de göz önünde tutmaktadır. Bu yöntem farklılığı da bir meselede farklı hükümler verilmesine yol açmaktadır. Ayrıca her bir müçtehit aynı fıkhî birikime de sahip değildir. Müçtehitlerin dereceleri ise kısaca şu şekildedir:

1. Müçtehid-i Mutlak (Dinde Müçtehit)

Usul ve şer'i meselelerde başka bir müçtehidi taklit etmeyen mutlak olarak içtihat sahibi müçtehitlerdir. Usul ve kaideleri hazırlayarak naslardan hükümlerini çıkaran âlimlerdir. Bunlar mezhep sahipleri, mezhep kurucuları olan zatlardır. İmam A'zam Ebu Hanife, İmam Malik, İmam Şafiî, İmam Ahmed İbn Hanbel gibi.

2. Müçtehid fi'l-Mezheb (Bir mezhepte müçtehit olanlar)

Doğrudan doğruya naslardan (şer'i delillerden) hüküm çıkarma yetkisine sahip olduğu halde böyle yapmayıp bağlı bulunduğu mezhep İmam'ının içtihat yoluna uyarak onun usul ve kaidelerine tabi olan müçtehitlerdir. İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed gibi.

3. Müçtehid fi'l-Mes'ele (Muayyen bir meselede müçtehit olanlar)

Mensubu bulunduğu fıkhî mezhepte hükmü bulunmayan meseleler hakkında içtihat etmeye yetkin olan kişiye denir. Bunlar mezhep kurucusu İmam'ın görüşlerine muhalefet etmezler. Tahâvi, Serahsî, Pezdevî gibi.

4. Ashâb-ı Tahric (Tahriç yapan fakihler)

Bağlı bulundukları mezhepte hükmü bulunmayan, sonradan meydana gelmiş meselelerin hükümlerini o mezhebin usul ve kaidelerine göre bulup çıkarırlar, fakat kendileri içtihat edemezler. Ebu Bekir Cassas, Ebu Bekir er-Razi, Cürcani, gibi.

5. Tercîh Yapabilen Müçtehitler

İçtihat edememekle beraber, müçtehitten gelen iki görüşten birisini delillere dayanarak tercih eder. Bu kavil sahihtir, essahtır, bu kıyasa daha uygundur diyebilen zatlardır. Kuduri, İmam Merginani, İbn Hümam gibi.

6. Temyiz Yapabilen Fakîhler

Mezhepte zahir olan rivayetlerle nadir olanları, kuvvetli ile zayıf olanları birbirinden ayırabilirler. İmam Nesefi, Ebu'l-Fazl el Mavsili gibi.

7. Taklîd Ehli Fakihler

Bu sınıftakiler yukarıdaki hiçbir mertebeye yetişememiştir. Ancak mezhebin mesailini ezberleyip eserlerinde derleyen kimselerdir. Bir bakıma nakilciler de denilebilir. Hicri 800 den sonra Hanefi fukahasının ekserisi bu kısma dahildir. İbni Abidin diye bilinen Seyyid Muhammed Emîn bin Ömer bin Abdülazîz ve Alaüddin el Haskafi gibi.[22]

22 Bilmen, Hukukı İslâmiyye ve Istılâhâtı Fıkhîyye Kamusu, C. I, s. 313.
23 MEB, Dinî Terimler Sözlüğü, s. 238.
24 MEB, Dinî Terimler Sözlüğü, s. 349.
25 Atar, TDV İslam Ansiklopedisi, C. Ek-1, s. 670.